11.213/32

44.213

ERDÉLYI TUDOMÁNYOS FÜZETEK

SZERKESZTI
DR. GYÖRGY LAJOS

1931. AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET KIADÁSA 32. SZ.

A Döbrentei-pályázat és a Bánk bán

Irta

Dr. Gyalui Farkas

CLUJ-KOLOZSVÁR
MINERVA IRODALMI ÉS NYOMDAI MŰINTÉZET RÉSZVÉNYTÁRSASÁG
1931.

ERDÉLYI TUDOMÁNYOS FÜZETEK

SZERKESZTI
DR. GYÖRGY LAJOS

1931. AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET KIADÁSA 32. SZ.

A DÖBRENTEI-PÁLYÁZAT ÉS A BÁNK BÁN

IRTA

DR. GYALUI FARKAS

A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának, Tisztelete jeléül Gyalui Farkas

CLUJ-KOLOZSVÁR
MINERVA IRODALMI ÉS NYOMDAI MŰINTÉZET RÉSZVÉNYTÁRSASÁG
1931.

Különlenyomat az

ERDÉLYI MÚZEUM

36. évfolyamának 1—3. számából.

Felolvasás az Erdélyi Múzeum-Egyesület bölcsészet-, nyelv- és történettudományi szakosztályának 1931. február hó 5-én tartott ülésén.

KÖNYV-TÁRA

11213/32

Minerva Rt. Cluj-Kolozsvár. 13740.

M.N.MÚZEUM KÖNYVTÁRA
II. Nyomt. Növedéknapló
1931 évi 174 sz.

R 1965

A Döbrentei-pályázat és a Bánk bán.

Az irodalomtörténetnek is meg vannak a maga rejtelmei, mint talán mindenik más tudományszaknak és mint magának az életnek. Egyik rejtélye a magyar irodalomtörténetnek Katona József Bánk bánjának a köztudat szerint részvétele azon a drámapályázaton, melyet az *Erdélyi Múzeum*, Döbrentei folyóirata, hírdetett 1814-ben. Erdélyi főurak biztosítottak két dráma jutalmazására 700 és 300 váltóforintot. A pályázat határideje 1815. szeptember 30-ika lett volna, azonban 1817-ig megnyújtották. Addig tizenkét pályamű pályázott, köztük Bánk bán is, melyet szerzője erre a drámapályázatra írt. Tudjuk, hogy a pályázat birálatán Tokody János Biharmegye szolgabirójának *Pártosság tüze* c. darabját találták legjobbnak, mely Ziegler nyomán készült átdolgozás volt. A következő legjobbnak talált résztvevő darab Bólyai Farkas három szomorújátéka volt, „a sok helyt fellobbanó geniális tűz" miatt. A bizottság felbontván Tokody jeligés levelét, azt írta neki 1817-ben, hogy dolgozza át darabját, amit azonban az így megkoszoruzott szerző soha nem tett meg, sőt nem is válaszolt a bizottságnak megismételt levelére sem.[1] Az Erdélyi Múzeum 10-ik, utolsó számában közölte a pályadíjat osztó bizottság jelentését, melyben Tokody darabját és Bólyai három szomorújátékán kívül, ötödiknek *Kun László magyar király* halála c. pályaművet birálja, végül a hatodik pályaművet, melyet számbavesz, *Losonczi Bánffy István* c. darabot csak fölemlíti, a hely hiánya miatt. A Bánk bánt — így sóhajt föl a legtöbb ismertetés — vagy Bánk bánt, Katonát tárgyaló teméntelen cikk — *„még említésre sem méltatták."* Nem is tudnánk arról, hogy Bánk bán részt vett ebben a pályázatban, ha Katona József ki nem adta volna művét 1821-ben, mely elé 1819 Jakab hava, vagyis július 2-án kelt *Jegyzés* című előszavában föl nem említi vala, hogy mely alkalomra írta művét, de a pályázat eredményéről ő mitsem tudott.

Kolozsvár, helyesebben Erdély e drámapályázata az első színmű-pályázat volt Magyarországon és az állítólagos bűn miatt, melyet oly remekmű mellőzése által a birálók elkövettek, a pályabirákat, sőt

[1] Erdélyi Múz. 1819. 10. sz.

hetediziglen Kolozsvárt is elítélték azóta. Nehány nagyon is tekintélyes hang felszólalt a közhiedelemmel szemben. Bayer József 1897-ben megjelent kiváló művében[2] írja: Mellőzésről... szó sem lehet, amint ezt Katona sem panaszolja, legföllebb a körülmények oly szerencsétlen összetalálkozásáról beszélhetnénk, melyek mindenképpen Bánk bán sorsára kedvezőtlenek voltak.[3]

Beöthy Zsolt a Magyar Könyvtárban megjelent Bánk bán kiadás elé bevezetést írt, melyben e pályázatról említést téve, így véli: „Bánk bán, *ha ugyan megérkezett a versenyre*, nemcsak jutalmat nem nyert, de teljesen észrevétlen maradt." Legalább lehetőségét adja meg Beöthy annak, hogy a mű a bizottság elé sem került és ezért nem említhette meg.

E két fontos mentőtanun kívül azonban — magam legalább e pillanatig — nem ismerek mást. Ferenczi Zoltán említ egy, a pályázatot védő esetet, mégis, legjobb tudása szerint vádoló főtanuvá, koronatanuvá teszi meg magát *A kolozsvári színészet és színház története* c. 1897-ben megjelent művében, melyben a pályázatról tárgyalván, — így nyilatkozik: „Pár évvel ezelőtt olvasni lehetett, hogy Bánk bán nem is volt a pályaművek közt. *Bár igaz volna, de ezt kizárja Katona előszava*, melyben ezt világosan mondja. Itt csak az kelthet méltó megütközést, hogy szóba sem került és ennek okai nem egy fejtörést fognak még okozni." Ferenczi most mentegeti a bizottságot az akkori idők ízlésével, kérdvén aztán: „Nem lehetett-e így az erdélyi birálóknál is, kik különben is lanyhán vették dolgukat, hogy a színház megnyitása úgyis elmaradt. Mindenesetre örök kár, hogy Bánk bán birálata elmaradt s akkori ügyére örök homály borult, melyet Döbrentei utóbb sem szellőztetett soha." „Ha ő (Döbrentei) azt írja a birálati bevezetésben — ugymond Ferenczi Z., — hogy „egészen olyan talentum s drámai művészséggel biró mű egy se adatott be, mint várták, annyi bizonyos, hogy mindkettő előtte volt, s ő, a Shakespeare-ismerő, Bánk bánban abszolute nem birt semmit se találni, még annyit sem, hogy megemlítésre méltassa a többi mellett, noha nem lehetetlen, hogy ha lapja meg nem szünik, a birálat sora erre is rákerült volna."[4]

Legyen szabad itt csak közbevetve megemlítenem, hogy a kinyomtatott birálatban való meg nem említés egyik oka az, hogy lehetetlen megemlíteni bárkit is birálatban, mikor a birálatot közreadó, sőt a pályázatot indító és lejárató folyóirat, hirtelen és váratlanul megszűnik. Post mortem írni, közölni valamit — eddig legalább lehetetlen volt. *Horváth* János (a Napkelet 1926. évf.) Döbrenteit elítéli azért is, hogy miért hallgatott később is. Hallgatott, úgymond, nyilván azért, mert Bánk bán igenis jelen volt a pályázaton s ő csak örülhetett annak, ha a pályabirák akkori magatartását senki sem szellőzteti.

Ilyen általános, lesújtó többségben lévő elítélő vélemény után, mely a pályázat birálatát érte, nem csudákozhatunk azon, ha Katona

[2] A magyar drámairodalom története.

[3] L. idézett mű 313. l.

[4] L. idézett mű 293 l.

József földi halálának századik évfordulója, 1930. április 16-ika alkalmával, a teméntelen megjelent hirlapcikkely kétségkívül a szokott elítélő hangon írt a pályázatról. Egyik kolozsvári kisebb lap pláné, a centennárium napján a következő vastag betűs címmel ír a kolozsvári színháznak az estére kitűzött Bánk bán előadásáról: „A kolozsvári Magyar Színház ma *megköveti* Katona Józsefet, a Bánk bán szerzőjét, kinek halhatatlan művét száz évvel ezelőtt sutba dobták a kolozsvári Nemzeti Színházban." — Ne csodálkozzunk azon, hogy a lap a színházat vádolja, mely akkor még nem volt megnyitva. Szóval születése előtt vádolja a színházat egy mulasztásért, melynek kimulása után való elkövetésével, mint láttuk, az Erdélyi Múzeum c. folyóiratot generációk vádolják.

Sehol azonban eddig, erősebben nem csúcsosodott ki a vád, az ítélet a pályázat miatt egész Erdély ellen, mint azon az ünnepélyen, melyet Kecskeméten, Katona szülővárosában tartottak a halhatatlan költő új, művészi síremléke leleplezése alkalmával, 1930. április 27-én délelőtt. Az ünnepen résztvett, képviseletben a magyar állami élet és szellemi élet számos tényezője. A nemzetnek e képviseletén és a kegyeletes közönségen kívül egy másik, óriási felekezetnek is alkalma nyilt, ha nem látni, de legalább hallani az ünnepély szónokait, az újabb kor egyik legcsodálatosabb találmánya, a rádió által. Magam is tagja voltam ennek az ájtatos gyülekezetnek és innen, Kolozsvárról, hallgattam és jegyezgettem magamnak az elhangzottakból. Szinte megdöbbentett, mikor az erdélyi írók nevében, egy ismert, kitünő erdélyi poétánk szólalt föl a küldötségek közt, ezeket mondván: „Az erdélyi magyar írók szabad munkaközössége, az Erdélyi Helikon koszorút nem küldött, csak üzenetet. Erdélyi üzenet értelme az új sírjába költöző Katona József számára nem lehet más, mint „engesztelő szózat". Mert ha van a nemzedékeken keresztül is élő lelkiismeret, az erdélyi léleknek ma mélyen át kell éreznie a felelősséget azért a régen elmult pillanatért, melyben a legforróbb szavú magyar drámaíró sorsának irányítását kezében tartotta. Erdély volt a megindítója Katona József nehéz passiójának, de Erdély volt indítója a feltámadásnak is, mely Bánk bánt felemelte a megkésett dicsőség magasságába. Bűnbánatnak s az elégtételadás katharzisának kettős érzésével gondol az erdélyi magyar irodalom a kecskeméti Katona-centennáriumra." Ime így nyilatkozott, teljes jóhiszeműséggel Budapestre költözött barátunk. Ez a mea culpát rebegő bűnbánat az erdélyi magyar irodalom nevében, melyet a szóban lévő poétánk előttünk több joggal képviselt, komoly egyénisége és súlyos tehetsége által, mint az említett bajtársi „szabad munkaközösség" által, engem ott a rádió előtt, e bűnbánatozó kegyeletes megalázkodás hangjai után már, arra az elhatározásra késztetett, hogy vizsgáljam meg, fogyatékos erőmhöz képest, ezt az ügyet. Lássuk az aktákat (a meglévő adatokat.) Csináljunk pörújítást. Halljuk a tanúkat, vessük össze a tényeket és döntsön, ha van rá elég bizonyíték, mindnyájunk véleménye, van-e okunk és bűnünk arra, hogy penitenciát tartsunk az egész világ előtt?

II.

Mindenek előtt meg kell vizsgálnunk, hogy mit kellett megbirálniok a kolozsvári pályabiráknak? kiknek irányítója, Döbrentei, tudvalevőleg nem volt erdélyi ember, de itt időzésének éveiben nagy érdemeket szerzett magának a magyar nyelv, a magyar művelődés szolgálatában. Katona József, miután évek óta várta pályaművére a bírálat eredményét, Toldy Ferencz szerint „darabját többekkel olvastatta s észrevételeik használásával újradolgozván, nem tudva semmit annak sorsáról bár a versenyről szóló tudósitás az Erdélyi Múzeumban már megjelent".

Katona József azonban, mint említém, maga nyilatkozik így 1819-ben írt előbeszédében, mely 1821-el datált művének, a *Bánk bán*nak első kiadásában megjelent: „Ötödik éve, hogy készítettem e darabot, mikor az Erdélyi Múzeumban a kolozsvári leendő játékszíntől fölszólítás hirdettetett. Nem volt-e pénz, vagy, amit szégyen volna hinni, nem találtatott valamire való munka és így a neszt csak az idővel akarták meghalatni, de valójában a hire is elnémult, vagy legalább én nem tudok róla. Részemről elegendő hálát nem adhatok — folytatja Katona, — hogy így esett, mert megvallom, hogy gyöngét írtam, mindazonáltal ezzel nem azt célozom, hogy most egy fénikszet mutatok elő, hanem csak jobbat. Éles szemek olvasgatták és tettek figyelmessé a szépre, úgy mint a rútra: most is gyönyörködve olvasom Bárány Boldizsár úr akkori barátomnak írásban adott rostáját — mindenkor szives emlékezetem legyen köszönetül." — Hogy Toldy Ferencz e szöveg alapján állítja, hogy Katona többekkel olvastatta művét, vagy Katona csak a Rosta című kritikát érti, az most mindegy, mert egyelőre, de csakis egyelőre a Rosta c. egykori és általunk is ismert, mert a Kisfaludy Társaság Évlapjaiban (Új folyam, III. 1869) megjelent kritikára van szükségünk. Ki ez a Bárány? Gyulai Pál szerint, Katonáról szóló művében „Bárány Boldizsár egy korában sem igen ismert s ma már egészen elfeledett drámaíró. Úgylátszik, együtt juristáskodtak (Katonával), együtt tettek ügyvédi vizsgálatot is... Katona megmutatta neki mellőzött tragédiáját, melyet kijavítani s ha kell átdolgozni szándékozott."

Tovább így ír pályaművéről Katona: „Előbbeni munkámban annak rovására, hogy a merániai hercegnek miért vettem Ottót? egy előversengést (prológot) írtam, mely tele van ifjú vérem gőzével, negéddel és feszengéssel."

Rövidség okáért egy modern, újabb drámatörténetírónak, Bayer Józsefnek összefoglaló ítéletét ismertetjük, a Bárány-féle Rosta alapján, mert a tragédia első formáját 1913-ig csak az említett Rosta c. birálatnak a Bánk bán első kiadásával való összehasonlítása által lehetett, úgy ahogy, rekonstruálni. Bayer véleményének összefoglalása „Az első kidolgozás, helytelen kiindulóval, szétmálló cselekményével, pongyolaságával nyelvezetében és compositiójában, itt-ott a hatásoknak túlzásaival és eszközeinek összezavarásával, úgyszólván maga alá

temette írója tragikai erejének fel-fel csillámló erejét, valamint az egyes helyek és jellemek szépségét, plasztikáját.*

A Bánk bánról szóló nagy terjedelmű irodalom egyik legfontosabb és legbecsesebb újabb fölfedezése volt az, hogy a Bánk bán első formája megkerült 1912-ben. Császár Elemér, a magyar irodalomtörténetnek a budapesti egyetemen professzora, az *Irodalomtörténeti Közlemények* c. folyóirat 1913. évfolyamában (193—313. l.) közreadta bevezetéssel *A Bánk bán első kidolgozása* cím alatt, az addig ismeretlen munkát. A kézirat történetéről mi csak annyit említünk föl, hogy azt Wodianer János 1912. nov 4-én küldte Szily Kálmánhoz, a M. T. Akadémia könyvtárnokához „aki által megállapíttatott, hogy a Katona Bánk bánját magában foglaló kézirat szövege nem az ismert, nyomtatásban 1821-ben megjelent Bánk bán másolata, hanem annak egy régibb, a kézirat 15-ik lapjának keltezése szerint Kecskeméten, 1815. júl. 30-án befejezett változata, valószínűleg az a fogalmazás, mely Bárány Boldizsár Rostáját meg nem járva, az emlékezetes kolozsvári pályázatra küldetett"... Megkerült legkiválóbb tragédiánknak első fogalmazványa... A kézirat 1820 óta nem került el Kecskemétről. A költő halála után családjára maradt, ott hányódott atyjánál s az elkallódástól az a szerencsés véletlen mentette meg, hogy a sors egyszerű emberekhez juttatta... Wodianer 1912 nyarán Maglódon kapta a kéziratot Katona József MÁV hivatalnoktól, aki rokona a költőnek és 5—6 év előtt kapta. Kecskeméti diák korában a város mellett egy tanyán lakott és szomszédjukban egy földmíves család: szomszédjának feleségétől kapta meg a kéziratot. A szöveg nem a költő kézírása, mint Szily megállapította (195 l.), tehát másolat, 1815-ből, a szöveget kisérő jegyzetek Katona kézírásával megegyeznek, kétségtelenül a költőtől származnak, Katona később másolta bele a kéziratba a jegyzeteket a számukra üresen hagyott helyekre... A jegyzeteket Katona, kiadásában, elhagyta. Katona írásában ki van javítva a szöveg is, pótolta a (másolóét), helyesírást, pótolta, amit a másoló kifelejtett, törülte, amit fölöslegesen írt, megigazította, amit elhibázott,... változásokat is tett. Főként a verselés fogyatkozásait igazította ki... A javítások nagy része nem *correctura*, hanem *correctió*.

Császár Elemér részletesen összehasonlította a régebbi mű és a megjelent kiadás szövegét. A különbségek közül a legfontosabbnak tartja: „Azon indítékokon kívül, melyek Bánk bán „meghatározássá vált gondolatát" tetté érlelik, azaz a királyné megölésére indítják, (IV. felv.) hiányzik a kéziratból az utolsó három: Ottó megjelenése, Bánknak Merániát gyalázó kifejezései s a királyné kisérlete, hogy tőrét Bánk bánba üsse, de hiányzik a második felvonásból az a gyönyörű részlet, mikor a nádor, mint a király személye, Peturt láncra akarja veretni s fölidézvén előtte a multnak emlékét, egészen lefegyverzi s megbékélteti a szenvedélyes bánt. (197. l.)

Császár Elemér így foglalja össze kritikai véleményét: „Általában a nyomtatott szövegben a kézirathoz viszonyítva, végig igen sok a

* Bayer: A drámairodalom története I. 358-ik lapon.

változtatás, törlés, pótlás, igazítás, amelyek nemcsak szavakra, hanem egész sorokra, sőt sokszor hosszabb részletekre is kiterjednek. Röviden úgy jellemezhetnők ezeket a változtatásokat, hogy a költő iparkodott az újabb kidolgozásban minél kevesebb szóval tolmácsolni a gondolatait, ezért a kifejezéseit lehetőség szerint megrövidítette, a synonym szavakat és gondolatokat, henye részleteket pótolta, vagyis a fogalmazást tömörebbé tette, viszont a világosság és költői hatás kedvéért sok új gondolattal pótolta meg az első szövegezést, s bátran bővített ott, ahol arra szükség volt. Nincs lap, mely változatlan maradt volna s olyan is kevés van, mely ne szenvedett volna gyökeresebb módosulást. Úgyannyira, hogy bár a két szövegezés közt lényegbe vágó eltérés nincs, mégis jóformán két művet birunk a két fogalmazásban."[5]

Most már, a két forma közt való különbség alapján hozott kritikákból elsősorban Katona Józsefnek, aki egész sereg darabot írt, rendezett, fordított és akinek, mint színpadon játszott és járatos embernek, és mint igazi nagy poétának, meg volt a maga szakértői súlya is, a saját művének újból átolvasása után, kivált pedig a Rosta részletes, tárgyilagos kritikája után, Katona önvallomása, Bárány Rostája. Bayer kemény birálata, majd a darab első fogalmazásának teljes szövegének közlése alkalmával Császár Elemérnek kegyeletes, de mégis tárgyilagos összevetése után megállapíthatjuk hogy az első forma jóval gyöngébb darab, sőt ez a fogalmazás *egészen más mű volt.*

Ámde a kolozsvári pályázaton az *első* darab, az *első* mű vett részt — ha részt vett. Katona halhatatlan műve, — a második mű, *soha nem jutott a kolozsvári biráló bizottság elé.* Tehát a Katona második Bánk bánja, mely színpadi előadások tárgya és az összes birálatok és elismerés jogosítottja, *nem lehetett mellőzött*, nem elutasított, sérelmet sem szenvedhetett, mert nem került a biráló bizottsághoz. Ez a Döbrenteiféle irodalmi jury a költő által az átdolgozás tényével érvénytelenné tett, gyöngesége és hibái miatt maga a költő által „elmellőzött" darabról mondhatott oly kritikát, melyhez úgyszólván egyidejüleg, Bárány és Katona József, a költő hozzájárult, majd egy század mulva két mai korból álló birálat, tehát négy birálat *egyhangulag ugyanazt véleményezte*, amit a kolozsvári bizottság mondhatott, ha eléje került a gyöngébb mű.

Minthogy pedig az igazi, a végleges, az új Bánk bánt a kolozsvári bizottság kétségtelenül nem látta, nem birálta: itt hiányzik a tárgyi tényálladék, sőt a lehetőség is arra, hogy Döbrentei s a bizottság Katona és *remekműve* ellen igazságtalan birálatával bűnt követett volna el.

III.

Azt a szemrehányást lehet azonban tenni a pályázat biráló bizottságának, hogy miért adta a koszorút egy idegen nyelvből fordított, helyesebben átdolgozott műnek és Katona művében miért nem vette

[5] **Irodalomtörténet 1913. 197 l.**

észre az oroszlánkarmokat? a nagy tehetség jeleit? „*Még csak egy buzdító említés aprópénze sem járt neki érte*" — úgymond Jókai regényében a Jenői Kálmánnak elnevezett, Kisfaludy Károlyból és Katonából komponált regényhős. — Jogos a kérdés, de előbb lássuk az igazi Bánk bán darabnak, nem is a pályázati darabnak, hanem a kinyomtatott, előbb teljesen más darabbá átjavított, most már remekműnek sorsát.

1819-ben kész volt a kijavított tragédia, midőn Brunszvik Ferencz, a pestvárosi színház haszonbérlője a székesfehérvári színtársulatot Pestre hívta meg, hogy hetenként két magyar előadást tartson. Az előadások sora május 3-án nyilt meg, nagy lelkesedéssel. Bemutató előadásul Kisfaludy Károlynak *A tatárok* c. művét adták, melyre német-magyar színlapokon hívták meg a közönséget. Az előadást „azon esméretes Népének: a Gotterhalteval" és Kisfaludy alkalmi prológusával nyitották meg. Kisfaludy darabjának nagy sikere volt, a nép — írja Gyulai — Kisfaludyt a színpadra akarta vonszolni. Katona fájdalmat érzett. Ime, amiért ő éveken át hiába küzdött, azt egy más (tegyük hozzá: kezdő) pár hét alatt kivívja s a mi több, csekély becsű művel. Elhatározta, hogy előadatja Bánk bánját. A színtársulat, melyben a volt színésznek, rendezőnek és színműírónak barátjai is voltak, örömmel fogadta a darabról szóló hirt, de a mű előadását a cenzura nem engedélyezte, kinyomtatásának nem állván útját. „Katona (ismét Gyulait idézem) nehezebben tűrte ezt a csapást, mint a a kolozsvári hallgatásé volt, kinyomtatja művét. Jegyzésében megható szerénységgel utal művére, melyben nem lát tüneményt, de melyet jobbnak tart saját versenyző művénél." *Ezután* érte tehát két csapás, ezután kezdődött passiója és nem a kolozsvári pályázat után. Az első csapás, hogy a cenzura nem engedte szóhoz jutni darabját, a kinyomatott mű kritikája elmaradt. Katona kivált a cenzura eljárására élesen kikelt. A *Tudományos Gyűjt. 1821. évf.* (II. 103. l.)-ban értekezést írt „Mi az oka, hogy Magyarországban a játékszíni költőmesterség lábra nem tud kapni?" címen. A drámairodalom fejlődése akadályainak tartja, hogy nincs színház, nincs kellő kritika, a közönség is a régi dicsőség képét akarja csupán, de legfőbb akadálynak jelöli meg a cenzurát. Megrendítő lángolással tör ki: „Midőn egy erkölcstelenséget utáló Feliczianyt indulatjának polcára viszek, midőn egy Bánk bánt megölt becsületének hulladékira felállitok, hogyan szedhessem kiszabott kótára fájdalmamat? Én vagyok *Bánk*, én *Feliczián*. Miképp lehessek én csak türhető mértékben is az, ha minden harmadik felkiáltásnál e gondolat, hogy csak író vagyok, kiver énemből?"

Húsz év telt el, míg első birálója és magasztalója, Bárány után az irodalom újra szóba hozta Bánk bánt[6]. A kolozsvári színpadon volt Bánk bánnak első nagy sikere, midőn 1834-ben játszták Kolozsvárt. Egressy Gábor, a 26 éves ifjú művész választotta jutalomjátékául (aug. 30.) a darabot, melyben ő Ottó szerepét játszotta. Melindát pedig épen Déryné, aki Katona ifjúkori szerelmét nem viszonozta; Bánk bánt

[6] *Bayer:* I. 258 l.

Lendvay Márton; Peturt Szentpétery Zsigmond; Gertrudot Széppataki Johanna, Déryné huga; Tiborcot Szilágyi Gyula. Bánk bánnak, az *igazi* Bánk bánnak Kolozsvárt, a kolozsvári közönség előtt volt első, regisztrált folyóiratban is megemlített sikere. Ugyanis a *Mátray* Gábor által szerkesztett *Honművészben* kolozsvári névtelen levelezője néhány dicsérő sort írt, melyek szerint „E jelendarab szerzője helyesen találta el a feltünő karaktereket, s nálunk, hol csak középszerü darabot is oly gyéren írnak, egy marad a jobbak közül."[7] Horváth I., már említett értekezésében az 1833-ik évben Kassán tartott előadást hangsulyozta és Udvarhelyi Miklós színészről, aki a darabot jutalomjátékul választotta és azt a színlapon „Remek"-nek jelezte, előzetesen azt írja, hogy a költő után második forrása Bánk bán örök életének. Az 1830 óta sírjában fekvő Katona művére azonban a kolozsvári előadás vetette az első fényt, mely csakhamar elárasztotta egész hazánkat. „A Honművész dicsérő sorai" fölébresztették a figyelmet s így méltóképen abban a városban nyerte az első elismerést, melyben — úgymond Ferenczi — első érthetetlen mellőzését szenvedte."

Mi már tudjuk, megállapítottuk, hogy Katonának *ez* a műve itt nem is szenvedhetett mellőzést, ellenben, íme midőn igazi Bánk bánja Kolozsvárt legilletékesebb birálója, a közönség elé kerül, Kolozsvárott kapja az első koszorút és innen küldik Pestre, az ország színe elé, nem neki, hanem szellemének, tehetségének az első babért. Pestre, hol addig darabja nem kerülhetett színre és ahol nyomtatott művét mellőzték. Katona magános ember volt már, visszavonult Kecskemétre.

Az okok, melyek miatt Katonát Pesten és az országban mellőzték, melyek miatt nem írnak a nyomtatásban megjelent darabról, Gyulai Pál szerint leginkább a dramaturgi viszonyokban és magában a korban keresendők, „midőn egyedül a nyelvmívelés és az ősi dicsőség iránti kegyelet szempontjából indult ki drámairodalmunk, tehát oly szempontból, melyek a drámai művészetben alárendelt fontosságúak."

Tegyük hozzá mi azt is, hogy Katona ősi, sulyos nyelve nem is tetszhetett a nyelvművelőknek, akiknek élén Kazinczy állott. Vele sem volt Katonának összeköttetése, hiveiknek sem, akik a hozzájuk nem tartozókat, akár csak a mai irodalmi klikkek, agyonhallgatták, vagy elhallgattatták.

Most már áttérhetünk a kolozsvári úgynevezett mellőzés magyarázatára. Gyulai Pál szerint „nem jött szóba se Bánk bán. Nem csodálkozhatni — úgymond. — E tragédiában kevés volt, mit az akkori divat kiválóan kedvelt s aztán Döbrentei adott irányt a birálóknak, ő bár buzgó előharcos, nagyérdemű szerkesztő, de nem volt az a kritikus, akiben valamely szokatlan jelenség bárminő szempontból is emberére találjon."

A kolozsvári pályázat tudvalevőleg a kiírása idején közel megnyithatónak reménylett színház számára akart jó, becses darabokat adni. A biráló bizottság, ha eléje kerül vala a darab és mi megengedjük, hogy olvashatta Bánk bán első, koraszülött testvérét, bizonnyal

[7] **Honművész 1834. 621 lapon.**

megdöbbenthette, minden irodalmi és dramaturgiai jó szándéka mellett a királyné megölése, melyet az első formában — mint említők — sokkal váratlanabbul, drámai szempontból is kevesebb előkészítés nélkül hajt véghez Bánk bán. Vegyük hozzá a merániaiak megérdemelt, de szakadatlan ostorozását a darabban. Nagyon is jól érezte a bizottság, a költő minden tárgyilagos intenciója ellenére, de a történelem sugallatára, hogy kik azok a merániak? A Habsburgokat értette mindenki, mint később az előadásokon is, mai napig. Így, ily hangú, ily tárgyú darabbal Kolozsvárt nem lehetett az oly régen áhított színházat megnyitni. És ha Pesten a cenzura nem engedte meg egy magán színtársaságnak, hogy előadja szerény bódéjában a hatalmas drámát, hogyan engedte volna meg a másik, még sulyosabb, a dráma művészete által nem enyhített formáját előadni az országos Nemzeti Színház első előadásán, a köz által épült új épületben, a királyt képviselő *„felséges gubernium“* jelenlétében. Kolozsvárt akkoriban, éppen veszedelmes lett volna a cenzurával nem törődni. 1821-ben, midőn a színházat megnyitották, tudjuk, hogy a hazai dicsőséget dicsérő művet választottak megnyitónak. Nem a tragikus, a királynét halállal bűntető Bánk, nem a kemény, iszonyú haragot dörgő Petur, sem a sok szenvedést, a merániak bűneit, a nép gyötrelmeit elpanaszoló *jobbágy:* Tiborcz kellettek *a díszelőadásra*, hanem a hazájáért és királyáért hősi halált halt Zrinyi Miklós. Az első fényes előadáson, 1821. márc. 12-én az első magyar nemzeti színház ragyogó fénnyel, az összes előkelőségek jelenlétében főúri műkedvelők előadásával nyilt meg. *Körner* Zrinyijét előadták, azért is, mert *Ł* fordításban két év előtt már kétszer egymás után eljátszták Gróf Bánffy György főgubernátor nevenapja alkalmából, „midőn hazánk nagyjai mind jelen voltak.“ Tudjuk, hogy az előadáson csupa főúr, arisztokrata játszott, köztük a főkormányzó veje, leánya, maga a fordító: P. Horváth Dániel Zrinyi szerepét játszván, a gubernátor leánya pedig Zrinyi hitvesét... *Ezzel* a társasággal kellett volna a hivatalos notabilitások és idegen előkelőségek előtt előadni Bánk bánt. Lehetett volna-e? Vajjon hogy ha a pályázat birálói nem akarták kitenni Bánk bánt, a darabot a visszautasításnak, magukat a fölösleges izgalmaknak és ha nem akartak ártani a színház ügyének, gondolhattak-e távolról is arra, hogy ily darabot pályadíjjal jutalmazzanak?

Másrészt, az első magyar drámapályázat birálata is csak olyan lehetett, mint a többieké azóta. Egy színdarabot megbirálni írott vagy nyomtatott könyv formájában csaknem lehetetlen. Más a darab olvasva, más a darab a színpadon. Azt a viszonyt *kell* tehát a kritikusnak, dramaturgnak helyesen felismernie, mely a darab két formája között fennáll. Ha ez az arány *helyes*, akkor az alkalmasnak talált mű színpadra képes, ha nem helyes a viszony megállapítása, akkor hiába tesz jó hatást olvasva: a színpadon elbukik. Ezért rendes dolog, hogy a legtöbb pályadíjat nyert színdarab, melyet előkelő esztétikusok birláltak meg: a színpadon elbukott, míg oly színművek, melyeket a leggyakorlottabb kritikusok és színházi szakemberek előzetesen rosszaknak találtak, a színpadon gyökeret vertek. Oly óriási különbség van az irott és az előadott darabok közt, hogy magát a szerzőt is meg-

lepi, hogy mennyire más így a műve: rosszabb, vagy jobb. Ilyenkor maga a szerző *néző közönséggé* válik és ámulva tapasztalja, hogy darabjának egyes részei *hatnak*, más részeitől, melyektől sikert várt, észreveszi, de *rögtön* észreveszi, hogy hatástalanok. Nem kezdő szerzők, hanem világnagyságok nem képesek darabjukat úgy megírni, nem is akarják, hogy az *nyersen* kerüljön a közönség elé. Nagyobb színházakban hónapokig próbálják az új darabot és elmondhatni, hogy a színpadon átdolgozzák a művet. Még így is *Sardounak*, *Pailleronnak* és százaknak művei buktak meg. A magyar írók közül érdekes Csiky Gergely esete. Valahányszor akadémiai pályadíjat nyert műve színre került: *Jóslat*, *Janus*, *Ellenállhatatlan*, mind megbukott. Ellenben mikor ő maga a Nemzeti Színházhoz került Budapestre, mint már gyakorlatot szerzett színpadi író, darabjai sikereket arattak. A Proletárokat 1880-ban adták először BPesten óriási sikerrel. Ezt aztán 7 év mulva *utólagosan* megjutalmazta az Akadémia. Végre egy pályadíj, mely csakugyan sikeres művet jutalmazott.

Abban a korban, a 19. század elején, amidőn se színház, se darabírás, se kritika rendszeresen és állandóan nem volt meg, hogyan itélhetett volna zseniális érzékkel egy Döbrentei és néhány társa, mikor *ma* sem lehet biztosan megjósolni előre egy előadásra pályázó színdarab sorsát?

IV.

Azt a körülményt kell most megvizsgálnunk, hogy egyáltalán megérkezett-e a kolozsvári pályázatra a bizottsághoz Katona József pályaműve? Ebben már eddig is akadtak, akik kételkedtek, említettük Beöthy Zsolt megjegyzését, mely nem zárja ki, sőt fölteszi a lehetőségét annak, hogy a darab nem került a biráló bizottság elé. A biráló bizottság ellen való szemrehányások során egyik legfőbb argumentum, hogy ott lett volna a pályaművek közt: Katona előszavának ama részén alapul, melyben Katona panaszolja, hogy a pályázati felhivásra „készitette" a darabot ötödik éve és hirt nem hallott róla. Ez az adat azonban csak azt bizonyítja, hogy Katona *elküldötte* művét, ám egyáltalán nem ad semmi bizonyítékat arra, hogy a pályázati mű megérkezett volna Kolozsvárra, a birálókhoz. Katona a bizonyára bekötött kéziratot idegen kézzel írva, lepecsételt jelligés levélkével, valamelyik Kolozsvárra utazó barátja, ismerőse, barátjának barátja, vagy ismerősének barátja által küldhette el. Számtalan baleset érhette így a kéziratot, elveszthette a megbizott, ott feledhette valahol útközben. Tény, hogy semmi nyoma sincs pályaműve Kolozsvárra érkezésének.

Katona pályaművéről a birálat nem jelenhetett meg az Erd. Múz. megszünte után. El se készült talán írásban. A pályázatról való jelentésben olvasható a levél, melyet a bizottság Tokody Jánoshoz, a félig és feltételesen koszorúzott pályázóhoz intézett 1817 jul. 8-ik dátummal. Igy végződik: „A többi darabok *félretétettek stb.*" Ez a *satöbbi* is egyik elfedője a pályázatnak. Mai szokás szerint a jeligés levélkét elégetik, a kézirat pedig csakugyan félretétetik. Voltam magam

is a kolozsvári Nemzeti Színház drámapályázatának 1899-ben egyik pályabirája, velem E. Kovács Gyula és Ferenczi Zoltán is. Hogy mi történt a pályadíjat nem nyert művekkel, nem tudom, elkallódhattak a színházban. Hogy mi történt a pályanyertes, koszorúzott művel, azt inkább tudom: megbukott az előadáson. A Döbrentei-féle drámapályázat egyik feltétele szinte érthetetlen előttem ma. „A dolgozni akaró jelentse magát — ez az első pontja a pályázati feltételeknek — levele által a Muzeum kiadójánál a folyó esztendő szeptembere végéig. Mert ha nem találkozik senki is, az egybetett suma magyar literatura elősegítésére lévén adva... egyéb munkára való jutalomtételre fog fordíttatni." Tehát a pályázóknak jelenteniök kellett magukat Döbrenteinél, de azért nevöket, jeligés, lepecsételt levélbe kellett tenniök, azért, úgymond a pályázat, hogy a megvizsgálás (a birálat) után megtudassék ki volt, s a jutalmat ő hozzá lehessen küldeni. Valóban a bizottság el is mondja a Tokodyhoz intézett levélben, hogy „a Rendbe-szedő (talán a referens, vagy titkár, mondanók ma), az *ahoz tartozó levél pecsétjét feltörte,* s a Tekintetes úr neve közöttünk ismeretes lett." Eszerint Döbrentei tudta, hogy kik akarnak pályázni, de nem tudhatta, hogy a beküldött pályaművek közül bármelyiknek is ki a szerzője. Talán előleges tájékozódást akart, hogy egyáltalán lesz e pályázó, vagy másként gondoskodjanak darabról.

Tegyük fel, hogy a darabokat és jeligés leveleket elégették. Ez esetben miféle kézirat az, melyet Császár Elemér ismertethetett és melyet joggal lehet a pályaműnek magának tartani, hisz a pályázati feltétel szerint idegen kézzel volt írva? Ha nem küldték vissza, akkor talán értesítették, épen az előzetes jelentkezés alapján, hogy nem az ő műve, hanem Tokodyé nyerte meg a feltételes jutalmat. Ennek az eljárásnak lehetőségére vall, hogy a birálati jelentés szerint „Lehetetlen egy béküldőnek szép lelkiségét nem emlitenünk. Ámbár munkája nem találtatott jónak, azért nem dulful . Munkám a hazai nyelv szeretetéből származott, monda s „ha nem tartunk valamit megegyezve szépnek, azért nem szükség egymásra haragudni".[8] Ha pedig értesítették a pályázókat, hogy művük nem nyert díjat akkor hogyan lehet az, hogy Katona József ügyvéd és író 1819 júliusában még mit sem tud arról, hogy az 1817 julius 8-án kelt birálat eredménye mi? — Nekem nincs pozitiv adatom arra, hogy kétségtelennek tartsam, hogy Katona pályázati darabja soha el nem jutott a bizottsághoz. Azonban kétségbe vonom bárkinek a jogát arra, hogy *kizártnak* tartsa, hogy a pályamű *ne* érkezett volna a bizottség elé. Jókai regényében a költött Katona József — Kisfaludy Károly — Jenői Kálmán a regényhős egyik barátjától tudja meg hirt, mely őt lesujtja, hogy egy „fordító" nyerte meg a díjat. A poéta geniális megérzésének, intuiciójának talán igaza lehet. Joga mindenesetre meg van arra, hogy így mesélje el regényében. Ámde se Ferenczinek, se másnak nincs joga arra, hogy azért, mert a költő Katona elküldte 1814-ben, valami úton, a messze Kolozsvárra szánt kéziratát, annak megérkezése annyira kétségtelen legyen, hogy *ezen*

[8] Erdélyi Múzeum X. 144 l.

az egyetlen alapon a biráló bizottságot éles megrovásnak tegye ki, mely száz év multán bűnbánat kötelességévé és vezekléssé változik. Hány kézirat téved el mai napig, míg, vagy mielőtt rendeltetési helyére jut! Hajlandó vagyok a kérdésnek ezt a részét nyilt kérdésnek hagyni, de megvallom, hogy azok után, amiket kifejteni az előbbiekben alkalmam volt, nem tartom többé annyira fontosnak, hogy megérkezett-e, vagy nem a pályamű, tehát egy *másik* darab, nem pedig mai Bánk bán, vagy nem jutott el soha a bizottsághoz.

V.

Ha az ember e drámapályázat aktáit, körülményeit a legapróbb részletekig figyelemmel átvizsgálja, ha elmélyed e tárgyban — és csakis így lehet közelebb jutni az akkori korhoz, viszonyokhoz, és az emberekhez, — tisztelettel és elismeréssel kell gondolnia, annyi meg nem érdemelt gáncs után Döbrenteire és társaira. Döbrenteiék a pályázatot komoly törekvéssel és minden lehető előkészülettel hozták össze. A föltételek, az a cél, hogy a megnyitandó színházat csak eredeti drámával lehet megnyitni, ezért pedig „szükséges jó előre pályadíjjal ébresztgetni az drámairókat", mindezek a legnemesebb és legokosabb kultúrális és irodalmi munkálatok. Az akkori irodalom vezetői épen nem biztak a pályázat sikerében. Kazinczy előre szuggerálja a sikertelenséget. 1814. május 22-ről keltezve írja Sipos Pálnak, hogy „Ily magyar tragédiát még most várni hamar van. Meglásd semmi sem lesz belőle." Kölcsey azt a különben jogos gyanuját fejezi ki előre, hogy lesz-e, aki képes megbirálni a pályaműveket, azt is, hogy az akkori magyar színészet, kivált a kisebb társulatok, mily gyönge: képes lesz-e előadni, úgy ahogy kell?

A pályadíjat kitűző Döbrentei magas mértéket állít föl a föltételekben. „Nem relative, *a pályaművek közt legjobb művet* kiván csupán, hanem csakis általános szempontból is becses drámát. Ezt a feltételt külön megismétli, midőn már heten jelentkeztek a folyóirat következő II-ik füzetében: a jutalom, írja, nem a pályázók közül a legjobbé lesz, hanem „mint a hirdetés tartja *csak egyedül* azé, kiében a dráma reguláji legjobban ki lesznek elégítve. Ha egyik darab se találtatik olyannak, millyent várunk, a jutalom ujra egybe tétetik. Azonban örvendünk, hogy a hirdetés felelőkre talált, várjuk a tőlünk megkivánt klasszikai munkát."[9] Majd a birálatból, a levélből, melyet a legjobbnak vélt darab szerzőjéhez intéztek, megható az a rész, mely kifejezi, hogy mennyire örültek a *társak*, midőn mind több, jobb részletet találtak művében, mely „minden fogyatkozás mellett is legtöbb figyelmet érdemelt, mivel legtöbb dramaturgia abban mutatta magát."[10] Az pedig egyenesen jóslatszerű megállapítás, midőn a jelentés előadja, hogy keresniök kellett oly munkát, „melyet a nemzetnek, mint nevezetes drámai produktumot bemutathatnak. Mert mi lenne belőlünk, ha Litte-

[9] Erdélyi Múzeum 1815. II. 174 l.
[10] Erdélyi Múzeum X. 141 l.

raturánkban mindig ez a tónus maradna; dicsérjük ezt, vagy amazt, legalább azért, hogy másokat el ne ijesszünk. *A ki elijeszthető, azt igenis jó megrezzenteni. A magában felsőbb erőt érző megdöbben ugyan, ha nem azt a hangot adhatta melyet kivánt, de elijedni nem fog, sőt még tüzesebben törekedik és majd hátra hagyja kritikusát.*"

Igy történt. A becsületes lélek önzetlen munkája, magasabb törvényszerűség szerint, nem vész kárba. A pályadíjat kitűző Döbrentei és társainak pályázata, a magyar irodalomban eddig páratlan fényes eredménnyel végződött. Az „erdélyi lélek", kitárta karjait a magyar költők felé. Egyik genie közülök, a reménységgel és örömmel várt feleletül, tehetségének rejtelmes mélységéből kihozta a köszörületlen drágakövet. Nem a bizottság adott jutalmat a pályázónak, hanem a Gondviselés által átvett rendezésre a poéta kicsiszolta művét, remeket alkotott belőle és ő adott örökbecsű ajándékot nemzetének. Amit pedig érte elismerésül kapott, nem egy kis biráló bizottságtól jött, hanem a nemzet adta, hálájának és elismerésének örökzöld koszorúját, halhatatlan fiának.

KÖNYV-TÁRA

Erdélyi Tudományos Füzetek

Szerkeszti: **Dr. György Lajos**

Az „Erdélyi Múzeum-Egyesület" kiadása

1. *Rass Károly:* Reményik Sándor — — — — — — — — — — — 40.—
2. *Pârvan Bazil:* A dákok Trójában — — — — — — — — — — 30.—
3. *Dr. Bitay Árpád:* Gyulafehérvár Erdély művelődéstörténetében — 30.—
4. *Dr. Bitay Árpád:* A moldvai magyarság — — — — — — — — 40.—
5. *Szokolay Béla:* A nagybányai művésztelep — — — — — — — 40.—
6. *Dr. Balogh Ernő:* Kvarc az erdélyi Medence felső mediterrán gipszeiben — — — — — — — — — — — — — — — — — 40.—
7. *Dr. György Lajos:* Az erd. magyar irodalom bibliografiája 1925. év 50.—
8. *K. Sebestyén József:* A brassai fekete templom Mátyás-kori címerei 40.—
9. *Dr. Karácsonyi János:* Új adatok és új szempontok a székelyek régi történetéhez — — — — — — — — — — — — — — — — 50.—
10. *Dr. Gál Kelemen:* Brassai küzdelmei a magyartalanságok ellen — 50.—
11. *Dr. Tavaszy Sándor:* Erdélyi szellemi életünk két döntő kérdése — 40.—
12. *Dr. György Lajos:* Két dialogus régi magyar irodalmunkban — — 60.—
13. *K. Sebestyén József:* A Becse-Gergely nemzetség, az Apafi és a bethleni gróf Bethlen család címere — — — — — — — — — — 50.—
14. *Dr. Ferenczi Miklós:* Az erd. magyar irodalom bibliografiája 1926. év 50.—
15. *Dr. Gyárfás Elemér:* A Supplex Libellus Valachorum — — — — 50.—
16. *Rónay Elemér:* Kemény János fejedelem halála és nyugvóhelye — 50.—
17. *Dr. György Lajos:* Egy állítólagos Pancsatantra-származék irodalmunkban — — — — — — — — — — — — — — — — — 50.—
18. *Dr. Ferenczi Miklós:* Az erd. magyar irodalom bibliografiája 1927. év 60.—
19. *K. Sebestyén József:* A középkori nyugati műveltség legkeletibb határai — — — — — — — — — — — — — — — — 60.—
20. *Szabó T. Attila:* Az Erdélyi Múzeum Egylet XVI—XIX. századi kéziratos énekeskönyvei — — — — — — — — — — — — 50.—
21. *Dr. Ferenczi Miklós:* Az erdélyi magyar irodalom bibliografiája. 1928. év, pótlásokkal az 1919—1928. évekről — — — — — — 50.—
22. *Dr. György Lajos:* A francia hellénizmus hullámai az erdélyi magyar szellemi életben — — — — — — — — — — — — — 50.—
23. *Dr. Kántor Lajos:* Az Erdélyi Múzeum-Egyesület problemái — — 50.—
24. *Dr. Gál Kelemen:* A nemzeti nevelés román fogalmazásban — — 50.—
25. *Dr. Tavaszy Sándor:* Kierkegaard személyisége és gondolkozása — 50.—
26. *Dr. Papp Ferenc:* Gyulai Pál id. Bethlen János gr. körében — — 50.—
27. *Dr. Csűry Bálint:* Néprajzi jegyzetek a moldvai magyarokról — — 50.—
28. *Dr. Biró Vencel:* Püspökjelölés az erdélyi róm. kath. egyházmegyében 50.—
29. *Dr. Teleki Domokos gróf:* A marosvásárhelyi Teleki-könyvtár története — — — — — — — — — — — — — — — — — — 50.—
30. *Dr. Hofbauer László:* A Remény című zsebkönyv története (1839—1841) 50.—
31. *Dr. Ferenczi Miklós:* Az erdélyi magyar irodalom bibliografiája. 1929. év — — — — — — — — — — — — — — — — — 50.—
32. *Dr. Gyalui Farkas:* A Döbrentei-pályázat és a Bánk bán — — — 50.—
33. *Dr. Rajka László:* Jókai „Törökvilág Magyarországon" c. regénye 50.—
34. *Dr. Temesváry János:* Hét erdélyi püspök végrendelete — — — 50.—

Megrendelhetők az *Erdélyi Múzeum* kiadóhivatalában, Cluj-Kolozsvár, Str. Baron L. Pop (volt Brassai-u.) 5.

1940 APR. - 4